

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ НЕРІЗКО ВИРАЖЕНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

У статті представлено методику вивчення сформованості синтаксичних структур у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення в умовах масової початкової школи.

Ключові слова: синтаксис, синтаксичні структури, синтаксичні операції, синтаксичні одиниці, синтаксичні узагальнення, загальне недорозвинення мовлення.

В статті представлена методика изучения сформированности синтаксических структур у детей с нерезко выраженным общим недоразвитием вещания в условиях массовой начальной школы.

Ключевые слова: синтаксис, синтаксические структуры, синтаксические операции, синтаксические единицы, синтаксические обобщения, общее недоразвитие вещания.

Актуальність вивчення особливостей формування синтаксичного ладу у молодших школярів із нерізко вираженим недорозвиненням мовлення (НЗНМ) обумовлена його особливою роллю у розвитку мислення і мовлення дітей цього віку. Саме синтаксис, будучи вищим рівнем мовної системи, створює умови для функціонування всіх мовних одиниць. Засвоєння різноманітних синтаксичних структур є одним із найважливіших критеріїв оцінки розвитку дитячого мовлення.

Проблема формування та засвоєння синтаксичних структур розглядається в дослідженнях із мовознавства (В.фон Гумбольдт, В. Ескалон, Л. В. Щерба), психолінгвістики (Т. В. Ахутіна, В. І. Бельтюков, Е. Бенвеніст, А.Хардінер, В. А. Звєгінцев, А.М. Шахнарович), психології (Л.С. Виготський, Т. Г. Візель), логопедії (Л.І. Бартенева, О.В. Вавінова, А.С. Винокур, О.М. Гопіченко, Е.А. Данілавічюте, Л.М. Єфіменкова, Р.І. Лалаєва, О.М. Моїсеєнко, Т.В. Пічугіна, О.М. Прищєпова, І.М. Садовнікова, Є.Ф. Собонович, Л.Ф. Спірова, А.О. Тараканова, В.В. Тарасун, В.В. Тищенко, Л.І. Трофименко, Н.В. Черєдніченко, М.В. Шевченко, А.В. Ястребова та ін.).

Відхилення мовленнєвого розвитку, зокрема, лексико-граматичного ладу, у молодших школярів призводять до недостатнього розуміння ними вербальних інструкцій, учбових завдань, оволодіння термінами, граматичними поняттями, а також до труднощів вибору мовних засобів у процесі породження мовлення. Відставання від норми у формуванні синтаксичних структур виявляються у невмінні застосовувати у мовленні різні синтаксичні (логічні) відношення засобами словосполучень і речень та значно утруднюють оволодіння письмом, обумовлюючи в подальшому появу на письмі специфічних помилок - синтаксичних та пунктуаційних.

Причинами даних утруднень є недостатнє засвоєння дій та операцій із синтаксичними одиницями мовлення (словосполученнями і реченнями), відсутність еталонів синтаксичної структури речення, незасвоєння правил граматичного структурування мовленнєвих висловлювань та несформованість синтаксичних узагальнень.

У сучасній логопедичній науці проблема порушень синтаксичної системи мови у дітей із НЗНМ вивчена недостатньо. Точних свідчень про стан сформованості синтаксичних узагальнень у молодших школярів із НЗНМ немає, відповідно, не розроблено систему їх корекції. Водночас, логопеди наголошують на значній поширеності порушень у засвоєнні синтаксичних структур серед молодших школярів загальноосвітньої початкової школи, що не встигають із рідної мови і відвідують логопункти, а також щорічне збільшення відсотку учнів із НЗНМ серед даного контингенту учнів.

Усе це зумовило потребу організувати теоретико-експериментальне дослідження, яке передбачає вивчення типових синтаксичних помилок молодших школярів із НЗНМ у процесі виконання ними спеціально підібраних завдань. Аналіз отриманих результатів дасть змогу достовірно вивчити стан сформованості синтаксичних узагальнень у молодших школярів із НЗНМ та виявити чинники і механізми допущених синтаксичних помилок.

Методика констатуючого експерименту розрахована на молодших школярів із НЗНМ масових загальноосвітніх шкіл, що відвідують логопункти, віком від 7 до 10 років. Контрольну групу складають діти цього ж віку з нормальним мовленнєвим розвитком.

З метою поглибленого вивчення відхилень у засвоєнні синтаксичних структур нами було розроблено завдання на виконання певних синтаксичних операцій.

- диференціації понять *слово - речення, слово – словосполучення, словосполучення – речення*;
- поділ тексту на речення, речень на слова;
- складання речень, які відповідають за структурою запропонованим моделям речень;
- відновлення змісту деформованих речень:
 - а) порядок слів змінено, слова стоять у правильній граматичній формі;
 - б) порядок слів змінено, слова стоять у початковій формі;
- відновлення речень із пропущеними словами:
 - а) пропущено головний член речення (підмет або присудок);
 - б) пропущено другорядний член речення;
- розташування речень у логічній послідовності (за змістом).

Якісний аналіз виконання даних завдань та визначення допущених при цьому типових синтаксичних помилок дозволять нам виявити стан сформованості синтаксичних узагальнень у молодших школярів із НЗНМ. Зокрема, завдання на диференціацію понять *слово, словосполучення, речення*; поділ тексту на речення, а речень - на слова дозволять встановити рівень усвідомлення основних синтаксичних одиниць, розуміння інтонаційної та смислової завершеності речення та уміння виділити завершену думку в реченні.

Завдання, спрямовані на відновлення змісту деформованих речень та відновлення речень із пропущеними словами, дадуть змогу вивчити притаманні учням із НЗНМ порушення синтаксичних структур, особливості встановлення синтаксичних зв'язків між словами у реченні та словосполученні.

Визначення кількості та послідовності слів у реченні надасть змогу виявити рівень сформованості у дітей синтаксичного аналізу.

Слід зазначити, що недоліки формування синтаксичних структур у молодших школярів із НЗНМ обумовлені не лише відставанням у розвитку лексико-граматичного ладу мовлення, а й насамперед дефіцитністю загальнофункціональних механізмів (функції мислення, пам'яті, уваги), що підтверджує первинність їх порушення в структурі даного мовленнєвого дефекту.

Отже, під час виконання учнями спеціальних завдань необхідно звернути увагу на обсяг короткочасної слухомовленнєвої пам'яті, концентрації і розподілу уваги, які дозволяють одночасно здійснювати кілька граматичних операцій (обробка запропонованого лексичного матеріалу, встановлення правильного порядку слів, вибір правильної форми іменників та дієслова).

Розуміння ієрархічної просторової структури речення та усвідомлення смислового значення прийменників під час виконання завдань на відновлення речень із пропущеними словами дозволить вивчити відхилення у формуванні просторово-часових уявлень.

Із урахуванням механізмів засвоєння синтаксичних узагальнень в нормі нами було розроблено комплекс завдань, зміст яких враховував вік дітей.

Відповідно до ступеня складності кожного із них нами було запропоновано три рівні якісного оцінювання результатів: високого, середнього та низького. Високий рівень виконання завдань визначався на основі аналізу результатів, отриманих учнями із нормальним розвитком мовлення.

Розкриємо зміст методики на прикладі матеріалу для учнів третього класу.

Завдання 1. Назвати основні ознаки речення і слова (усно). Прочитати текст. Підкреслити лише речення.

Червень. У неділю ми гралися в м'яча на луках біля води. Глибоко. Сміливий. У гущавині лісу я набрав повний мішок сухого листя. Я сідаю на пеньок і слухаю. Поруч. Мене взяла цікавість. Фантастично. Ракета неслась все далі і далі від Землі. Спустився. Крізь. Очі дивилися сонно і нерухомо.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 1 помилка.

Середній рівень — 2 – 3 помилки.

Низький рівень — 4 і більше помилок.

2. Назвати ознаки слова і словосполучення (усно). Прочитати текст. Підкреслити лише словосполучення.

Багато місця. Здавна. Примітивні човни. Сніжинка. Красива. Мало відомо. Лускають. Рідко трапляється. Лісові горіхи. Ведмежата. Весело стрибають. Білочки. Пухнасті хвости. Опадає з гілок. Смокчуть молоко. Мох. Прокинулась рано. Всякі собаки. Вражають усіх. Багато озер. Підземний палац. Верхівки. Пильно спостерігає. Пізніше. Друкував книжки.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 3 помилки.

Середній рівень — 4 – 7 помилок.

Низький рівень — 8 і більше помилок.

3. Повторити ознаки словосполучення і речення (усно). Прочитати текст. Підкреслити лише речення.

Славлять весну. Прожив довго. На сонячну галявину вивела ведмедиха своїх маленьких ведмежат. Нелегко побачити. Кобзарі завжди були особливою часточкою нашого народу. Співучий народ. Привітно кличе. Дубки ніби погойдують хатинку своїми вузлуватими руками. Перший льодок. Рано прокинулася. Всю ніч за вікном завивав різкий вітер.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 1 помилка.

Середній рівень — 2 – 3 помилки.

Низький рівень — 4 і більше помилок.

4. Прочитати текст. Поділити текст на речення, поставивши там, де треба, крапки.

Скінчилася зима прокинулася мурашка від довгого сну як гарно навколо сніг недавно зійшов приємно парувє вогка земля зеленіє перша травиця а ось вилізла з моху волохата квітка сон поворушили мурашка вусиками і поповзла собі далі коли це згори щось їй ляп краплина так то ж не дощ а берізчині сльози сік капає побігла мурашка по березовий сік.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 1 помилка.

Середній рівень — 2 – 6 помилок.

Низький рівень — 7 і більше помилок.

5. Прочитати текст. Поділити речення на слова, відокремивши їх вертикальними рисочками.

Колосокпідпалючимсонцемшвидкопожовтів.
Спитїяжакукупахмизуїстарогобур'яну.
Унеділюмигралисявм'ячаналукахбіляводи.
Сашкопідбігіпобачивконяувеликійямі.
Ракетанесласьвседалїдалївідземлі.
ВідбатькайматерівзявСашкогарячулюбодорідногокраюдорідноїмови.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 3 помилки.

Середній рівень — 4 – 9 помилок.

Низький рівень — 10 і більше помилок.

6. Прочитати запропоновані речення. Скласти речення, яке відповідає за структурою запропонованій моделі речення.

Приклад: Маленький хлопчик читає. - Злий собака гавкає.

Маленький хлопчик читає.

Руда кішка п'є молоко.

Собака гавкає голосно.

Веселі діти йдуть до школи.

Дівчинка йде спати.

Сестра мами читає.

Кішка добра, а собака злий.

Сукня нова, але фасон немодний.

Маша співає, і Саша співає.

Я радію, тому що ми поїдемо на море.

Поспіла полуниця, яку нам дозволили їсти.

Дівчинка дивиться туди, куди втекла її собака.

Ти візьмеш стільки, скільки зможеш віднести.

Чим швидше догорав вогонь, тим холодніше ставало.

Коли на морі сильні хвилі, то купатися не можна.

Поки він збирався, я читав.

Собаки притихли, тому що ніхто не йшов повз них.

Йому вже не страшно, хоча гроза триває.

Хоча я застудився, я все одно вийшов на вулицю.

Щоб почуватися краще, я рано ліг спати.

Він одягся тепло, тому мороз йому не страшний.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 2 помилки.

Середній рівень — 3 – 7 помилок.

Низький рівень — 8 і більше помилок.

7. Утворити із поданих слів речення («полагодити речення»):

Садок, біля, є, школи, нашої.
Замерзла, льодом, і, річка, вкрилася.
Схилила, віти, рікою, над, верба.
У, сад, на, падає, доріжки, сніг, пухнастий.
Ми, поїздом, до, їхали, Києва.
Спіймав, у, мишу, барлогу, ведмідь.
Володя, стежина, йти, побачити, і, зайчик.
Канікули, школа, після, учні, до, поспішати.
Через, текти, Іванівка, село, річка.
Лісові, стежки, по, струмки, дзвінкий, бігти.
Схід, зоря, ранковий, на, загорітися.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 1 помилка.
Середній рівень — 2 – 4 помилок.
Низький рівень — 5 і більше помилок.

8. Прочитати речення із пропущеним словом. Вставити пропущене слово, записавши його зверху там, де потрібно.

Свою білочку я з біди і приніс додому.
Рибалка Андрій із собою сина Володю.
Швидко виросла й стала зовсім ручною.
Машину Сашкові купив.
Своїй сестрі Оля красиву сукню.
Розлите кошелям.
Смачний випікається пекарем.
Старий будинок тепер сторожем.
Івасик не молока.
Жила вона нас клітці.
Одного разу білочка втекла в.
Прокинулися бджілки зимового сну.
Надвечір пташка натрапила на порожнє.
Ясне сонце сипле землю тепле проміння.
У день народження дідусь подарував Толі.
Діти налякані маленьким.
Земля освітлюється.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 1 помилка.
Середній рівень — 2 – 4 помилок.
Низький рівень — 5 і більше помилок.

9. Прочитати речення. Розташувати їх по порядку за змістом (пронумерувати речення).

- () Ось уже в її кігтиках шишка.
- () Але білочка зими не боїться.
- () Мороз скував дерева і запорошив їх снігом.
- () Любить поласувати білочка ялинковим насіннячком.
- () Швидко стрибає лісова господарка з дерева на дерево.

Оцінювання:

Високий рівень — 0 – 2 помилки.
Середній рівень — 3-4 помилки.
Низький рівень — 5 і більше помилок.

Аналіз виконання учнями із НЗНМ запропонованих завдань та порівняння отриманих результатів із результатами їх виконання однолітками з нормальним мовленнєвим розвитком дозволить нам вірно підібрати завдання, спрямовані на вивчення механізмів, що лежать в основі порушень формування синтаксичних узагальнень, а саме: просторово-часових уявлень, обсягу короткочасної та довготривалої слухомовленнєвої пам'яті; обсягу, концентрації та розподілу уваги та її спрямованості як на семантичні, так і на формальні одиниці мовлення; мисленнєвих операцій симультанного та сукцесивного аналізу і синтезу, утворення за аналогією, порівняння, переносу, абстрагування, узагальнення, контролю за своєю діяльністю.

Список використаних джерел

1. Вавинова Е.В. Формирование синтаксических структур в рече-языковой деятельности учащихся первого класса общеобразовательной школы с общим недоразвитием речи III уровня : на примере предложений : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Вавинова Е.В. – Ростов н/Д, 2006. – 142с.
2. Моисеенко Е.М. Формирование синтаксической структуры предложения у дошкольников с общим недоразвитием речи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Моисеенко Е.М. – Санкт-Петербург, 2002. – 216с.
3. Уліщенко А.Б. Українська мова : Збірник диктантів для 1 – 4 класів / Уліщенко А.Б. – Х. : Світ дитинства, 2004. – 264с. – ISBN 966 – 544 – 236 – 8.

The article presents studying technique of the formation of syntactic structures for children with mild hypoplasia of the common speech in the conditions of mass primary school.

Keywords: syntax, syntactical operation, syntactical unit, syntactic generalization, general hypoplasia of speech.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 372.4:371.315:376.1–056.264

*О.В. Ласточкіна,
А.І. Кравченко*

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ТПМ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ЗАСОБАМИ ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО ХАРАКТЕРУ

У статті теоретично обґрунтоване використання елементів випереджаючого навчання для підготовки дітей 6-річного віку із ТПМ (тяжкі порушення мовлення) до навчання в школі.

Ключові слова: психологічна готовність, готовність до навчання в школі, пізнавальна діяльність, проблемне навчання, елементи випереджаючого навчання.

В статті теоретично обґрунтовано використання елементів опережающего обучения для подготовки детей 6-летнего возраста с ТНР (тяжелые нарушения речи) к обучению в школе.

Ключевые слова: психологическая готовность, готовность к школьному обучению, познавательная деятельность, проблемное обучение, элементы опережающего обучения.

Провідна тенденція сьогоденного інформаційного суспільства – це інформаційність, характеристиками якої є посилення ролі інформації, знань, збільшення долі інформаційних комунікацій у кожній складовій суспільної інфраструктури. Помітне інформаційне насичення не оминуло й освіти. А в початкових її шаблях – дошкільна та початкова освіта – роль інформаційності є особливою та неоднозначною.

З одного боку ця тенденція є позитивною, бо інформативне насичення – це не просто шлях отримання інформації, а умови розвитку, удосконалення психофізичних процесів дитини. З іншого боку таке насичення призводить до гальмування психофізичного розвитку різноманітними медіа продуктами (теле, відео та аудіо засоби), що через штучну природу звуку та особливості візуальної передачі знижують рівень пізнавальних можливостей дитини (Р.Пацлаф, 2000) та наднормових вимог з боку дошкільних закладів, шкіл, наслідком яких є психічне та фізичне перевантаження, дезорієнтація внутрішнього та зовнішнього мотивів навчання через невідповідність індивідуальних запитів особистості дитини.

Концепція 12-річної загальноосвітньої школи, на основі якої в реформується державна система загальної середньої освіти, передбачає початок навчання дітей із шестирічного віку. При цьому зазначається, що виняток становлять ті діти, які за висновками лікарів та психологів виявляють ознаки шкільної незрілості. Тобто шкільна реформа передбачає диференціацію дітей шестирічного віку за готовністю до шкільного навчання. Сенс такої диференціації – надати необхідну корекційну допомогу дітям, які виявили недостатній розвиток для навчання в школі, щоб створити необхідні